

TATHMINI YA MAKAMU III

CHETI CHA KUHITIMU KISOMO CHA SEKONDARI

MUHULA WA PILI, 2024

102/2

– KISWAHILI –

Karatasi ya 2

LUGHA

Julai 2024

Muda: Saa 2½

Jina ..... Nambari ya Mtahiniwa .....

Shule ..... Sahihi ..... Tarehe .....

Maagizo

- Andika jina lako, nambari ya usajili, shule, mkondo, sahihi na tarehe katika nafasi ulizoachiwa hapo juu.
- Jibu maswali yote.
- Majibu yote **lazima** yaandikwe kwa lugha ya Kiswahili.
- Majibu yote **sharti** yaandikwe katika nafasi ulizoachiwa katika kijitabu hiki cha maswali.
- Usitoe ukurasa wowote kutoka kwenye kijitabu hiki.
- Karatasi hii ina kurasa 12 zilizopigwa chapa. Watahiniwa lazima wahakikishe kwamba kurasa zote za karatasi hii zimepigwa chapa sawasawa na kuwa maswali yote yamo.**

Kwa Matumizi ya Mtahini Pekee

Swali	Upeo	Alama
1	15	
2	15	
3	40	
4	10	
Jumla	80	

1. UFAHAMU (alama 15)

Soma kifungu kifuatacho kisha ujibu maswali yanayofuatia.

Takwimu za tafiti za umaskini kila mara huonyesha kuwa bara la Afrika ndilo bara maskini kabisa kote duniani. Takriban wakazi kiasi cha asilimia themanini hawawezi kumudu kutumia dola moja kwa siku. Toka kaskazini hadi kusini, mashariki hadi magharibi mwa bara, makaazi ya vibanda yametamalaki.

Wakaazi wengi hulala njaa kutokana na ukosefu wa chakula. Watu wa mitaani waliovaa mararururu wamejaa katika miji ya bara hili. Swali ni: Je, kwa nini umaskini umeliganda bara la Afrika hivi mithili ya kupe? Kwa nini bara huselelea katika lindi la uchochole?

Ili kuelewa sababu za umaskini kuganda barani Afrika, yampasa mtu ima fa ima kurejelea historia ya bara hili. Kwa kipindi cha karne nyingi, Afrika ilidhibitiwa na walowezi pamoja na mabeberu. Wana wake ambao wangelistwawisha bara hili kiuchumi walitwaliwa kimabavu na kupelekwa, huku wamefungwa minyororo, kustawisha uchumi wa mabara mengine. Afrika ikaporwa nguvu ambayo ni rasilimali kuu katika ustawishaji wa uchumi. La kusikitisha ni kuwa Afrika haikufidiwa kutokana na wizi huu. Badala yake iliongezewa mizigo mingine.

Baada ya kipindi cha biashara ya utumwa kumalizika, Afrika ilijipata katika janga jingine. Wakoloni walilingilia bara kwa pupa. Wakaligawanya katika koloni mbalimbali miongoni mwao. Wakaingiwa na wendawazimu kuiba malighafi ya bara hili. Wakaiba mashamba, madini, miti na chochote cha maana walichokipata. Badala ya malighafi haya kutumika kunawirisha bara la Afrika, yalitwaliwa kustawisha chumi za walikotoka wakoloni. Afrika ikaachwa kuzidi kudidimia katika lindi la umaskini.

Wakoloni walipotoka barani Afrika na kuzipa dola nyingi za Afrika ‘uhuru,’ waliacha mkururo wa madhila. Madhila haya hayangeikubalia Afrika kujikomboa kutoka katika biwi la uchochole. Tatizo la kwanza na kubwa zaidi ni wakoloni kugawanya na kukatakata Afrika katika mataifa mengi. Mgawanyo huu ukawa haukufuata utaratibu wowote. Kwa sababu hii, watu wa nasaba moja wakawekwa katika nchi tofauti. Mhalani, watu wa nasaba ya kisomali waligawanywa na kuwekwa chini ya nchi huru ya Somali, wengine chini ya dola la Uhabeshi, huku wengine wakiwa nchini Kenya na Jibuti. Watu kama hawa hawakutaka mpango huu. Waliokuwa Kenya na Uhabeshi wakachukua silaha na kupigana ili warejeshwe chini ya himaya moja ya taifa huru la Somali. Watu kama hawa wakatumia muda mwingi kupigana; muda ambao ungetumikaa kuinua Afrika kiuchumi. Mapigano haya ya wenyewe kwa wenyewe yamekithiri kote katika bara la Afrika.

Halikadhalika, mkoloni hakufanya juhudi zozote za kuanzisha viwanda ambavyo vingenyanyua uchumi wa Afrika na kuwatoa Waafrika katika biwi la ufukara. Palipokuwa na ari yoyote ya kuanzisha kiwanda, kilipoanzishwa hakukusaidia Afrika kiuchumi. Vilikuwa viwanda vya kupunguza zigo la bidhaa na kuzifanya kuwa nyepesi ili zisafirishwe kwa ajili ya viwanda vya nchi walizotoka wakoloni.

Kwa kipindi cha muda ambao mkoloni amekuwa na maingiliano na wakaazi wa Afrika, amehakikisha kuwa Mwafrika amekuwa mtegemezi wake. Malighafi ya Afrika yalipelekwa kutayarishiwa viwanda vya wakoloni. Kisha Mwafrika alirudishiwa zikiwa bidhaa kamili za kutumiwa. Mwafrika akaonyeshwa kuwa chochote kilichotoka kwa wakoloni ni bora zaidi ya chake alichozalisha. Hii ikawa ni mbini moja ya wakoloni kuwafukarisha Waafrika. Hata sasa, kilichotoka Ulaya, hata kama ni cha hali ya chini, huonekana bora zaidi kuliko alichozalisha Mwafrika.

Kwa upande mwingine, inadhihirika kuwa wakoloni hawajawahi kuondoka na kuwaachia Waafrika jukumu kamili la kuendesha uhuru wa kisiasa, kijamii na kiuchumi. Waliondoka kupita mlango mmoja na kurudi kwa wa pili. Mlango wa pili ukawa ni ukoloni kuchukua sura nyingine, sura ya ukoloni mamboleo. Kupitia ukoloni huu, wakoloni hudhibiti uchumi na maendeleo ya Afrika kupitia asasi mbili walizozianzisha, yaani Benki Kuu ya Dunia na Shirika la Fedha Duniani. Ili kupata mikopo ya maendeleo, asasi hizi hutoa masharti ambayo hukwamiza badala ya kuchangia kuleta maendeleo barani Afrika.

Sasa hivi pana haja ya wana wa Afrika kufanya vikao vya dharura ili kujadiliana kuhusu suluhisho la tatizo hili sugu la umaskini barani. Lazima wawahimize Waafrika wote kujikomboa kiakili na kung'amua kuwa maendeleo ya bara lazima yaongozwe na yadhibitiwe na Waafrika wenyewe. Wawahimize kuacha hulka za kukimbilia mataifa yaliyowafanya watumwa na kuwakalia kuondoa umaskini barani bali kuuendeleza.

Pana haja pia Waafrika kuwa miungano ya kiuchumi. Miungamo hii husaidia katika uteteaji wa soko pamoja na bei za bidhaa zao ikilinganishwa na taifa moja kuyaendeleza mambo haya. Hali kadhalika, Waafrika wanapawa kutambua kile wanachotaka na kupanga mikakati ya kufikia mahitaji ya kimsingi kwa wananchi wake. Kwa mfano, uimarishaji wa mbinu msingi ambazo zitachangia kuimarisha uchumi wa mataifa wahitaji kuwa mstari wa mbele badala ya ununuzi wa magari na ndege za hadhi za kuwabebea viongozi.

Maswali

a) Ipe taarifa uliyosoma anwani mwafaka. (alama 1)

.....

b) Kutamalaki kwa umaskini barani Afrika kunadhihirishwa na nini. (alama 2)

.....
.....
.....
.....
.....
.....

c) Onyesha jinsi ambavyo wakoloni wameendeleza umaskini barani Afrika. (alama 4)

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

d) Thibitisha kwa kutoa hoja tatu, dhana ya kuwa “Wafrika wenyewe ndio amechangia kuwepo kwa maskini wa Bara la Afrika.” (alama 3)

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

e) Umaskini barani Afrika unaweza kukabiliwa vipi kwa mujibu wa makala haya? (alama 3)

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

f) Eleza maana ya msamiati ufuatao kama ulivyotumika katika taarifa: (alama 2)

- i. Kuselelea .....
- ii. mabeberu .....

2. UFUPISHO (alama 15)

Soma kifungu kifuatacho kisha ujibu maswali yafuatayo.

Bei ghali ya vyakula ni jambo linalowaathiri wakenya wengi kwa hivi sasa. Inasikitisha kupata kwamba bei ya unga wa ugali imepanda hadi sh. 200. Ni wazi kwamba familia nyingi nchini hukosa lishe lao kutokana na kufumka kwa bei ya bidhaa muhimu. Hata hivyo, ibainike kwamba nchi isiyowakimu raia wake kwa chakula ni sawa ng'ombe aliyeshindwa kumnyonyesha ndama wake.

Kwa muda mrefu, viongozi wamekuwa wakipambana na tatizo la ukosefu wa chakula. Msimu wa kiangazi unapobisha hodi, watu wengi hasa wale wahitaji hupukutika kutokana na mngato wa njaa. Japo serikali na wafadhili hutuma vyakula vya msaada kwa jamii zilizoathirika, chakula hiki huwa kama nguo ya kuazima, na bila shaka ya kuazima haikidhi haja.

Mojawapo ya vyanzo vikuu vya uhaba wa chakula ni kiwango cha chini cha uzalishaji na uhifadhi wa chakula chenyewe. Zipo sehemu nyingi ambazo ni kame nchini. Sehemu hizi hukabiliwa na ukosefu wa maji kwani, ama mvua hainyeshi au inaponyesha haitoshelezi mahitaji ya mimea. Mimea mingi hujikaukia ikiwa michanga na kudhihaki juhudi za wapanzi. Zipo sehemu katika nchi hii ambazo huenda kwa misimu hata mitano bila kupata zao lolote kutoka mashambani. Hali ikiwa hivi makali ya uhitaji huzidi na wakazi wa sehemu hizi hulazimika kuwa wategemezi kwa majirani na serikali. Wengine wanapokosa chakula kabisa huazimia kula visivyoliwa. Wanaamwa la mbwa baada ya kukosa la mama.

Hali kadhalika japo zipo sehemu zingine ambazo hazina tatizo la ukame, mbinu hasi za kilimo husababisha utoaji wa mavuno haba, hivyo kutojitosheleza kwa chakula. Bila shaka wanapopanda ovyo wanavuna ovyo. Kuna wakulima ambao hupalilia mmomonyoka wa udongo kwa kulima kando kando ya mito, kupanda zao lile lile katika sehemu ile ile ya ardhi miaka nenda miaka rudi, na kutopanda mimea ambayo hukinga tabaka la juu la udongo dhidi ya kumomonyolewa na maji au upepo. Matokeo ya haya yanaweza kutabiriwa; udongo wenye rutuba huoshwa na mashamba kutwaa utasa ambao huzidisha kuzalisha kwa chakula haba. Wakulima wengine hukaidi wito wa kupanda mimea ambayo hustahimili ukame kama vile mbaazi mihogo, mtama na wimbi. Baadhi ya wakulima hufuga mifugo wengi ambao hushindwa kustahimili kiangazi. Si ajabu kupata kwamba katika baadhi ya maeneo mizoga ya ngombe na hata ngamia imezagaa kote tanuri la kiangazi linapofanya kazi yake.

Sehemu zingine zimebarikiwa na ukwasi wa chakula. Hata hivyo baadhi ya wakazi wa sehemu hizi hawana mwao kuhusu umuhimu wa lishe bora. Wapo wanaodhani kuwa chakula ni chakula bora tumbo lipate haki. Hawa hula vyakula kama vile viazi, mahindi, na wengine nyama bila kujua wanahiyaji vyakula vyenye virutubisho muhimu, yani wanga, protini, vitamini na madini. Wapo wanaodhani kuwa protini pekee ni nyama. Hawa hula nyama mawio na machweo, matokeo yakiwa kuambulia magonjwa kama vile shinikizo la damu.

Katika kukabiliana na tatizo la uhaba wa chakula, serikali kupitia wizara husika imeanzisha miradi ya kuhakikisha kuwa kuna uzalishaji wa chakula kwa kiwango cha kuridhisha. Serikali ya Ruto sasa imepunguza bei ya mbolea hadi sh 3500 ili kuwawezesha wakulima kupanda chakula kwa wingi. Visima na mabwawa ya maji pia vitachimbwa katika maeneo kame ili kunyunyuzia mashamba maji. Baadhi ya wakulima wameanza kupanda mimea ambayo inapevuka na kutoa mazao kwa haraka ipo mimea ya kuatika ambayo hutoa matunda baada ya muda mfupi, hivyo kusaidia kupunguza makali ya njaa. Wafugaji wengine wameanzisha miradi ya kufuga kuku wa kututumuliwa. Hawa hukuwa na kukomaa kwa muda mfupi na huweza kutoa nyama na mayai. Wafugaji wa kuku hawa huweza kuwauza kununua aina nyingine ya chakula.

Wakulima pia wanahimizwa kutumia njia za kisasa za kuzalisha na kuhifadhi chakula. Chakula kinapohifadhiwa vyema, hata mvua isiponyesha raia huweza kujitegemea. Ikiwa maghala ya halmashauri za kuhifadhi chakula nchini hayahifadhi chakula mara nyingi hulazimika kuagiza chakula kutoka nje kiangazi kinapojiri. Aidha chakula kisipohifadhiwa vyemahuishia kuharibika na kuhasiri wanaokila ikawa msiba juu ya mwingine.

Ni muhimu kufahamu kuwajukumu la kupambana na ukosefu wa chakula ni la kila raia. Hali ya kungojea kila mara kulishwa na serikali inatufanya kuwa wategemezi Zaidi. Wadogo wadogo ambao huuza vyakula kwa bei ya chini sana mara tu wanapovitoa mashambani wanapaswa kujiasa dhidi ya mazoea haya na kujua kuwa akiba haienzi. Wanaoishi katika sehemu za vinamasi wasaidiwe kuzitunza sehemu hizi na kuzitumia kwa njia endelevu. Vijana wahimizwe wawaunge wazee mkono kushughulikia kilimo katika sehemu za mashambani badala ya kuhamia mijini kutafuta kazi za ajira ambazo ni haba.

- a) Fupisha ujumbe wa aya tano za kwanza kwa maneno 100. (alama 9, 1 ya mtiririko)

Matayarisho

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Jibu

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

b) Kwa kurejelea aya tatu za mwisho, eleza njia sita za kukabiliana na uhaba wa chakula. (maneno 85)

(alama 6, 1 ya mtiririko)

Matayarisho

MAKAMU

Jibu

Ufanisi daima

3. MATUMIZI YA LUGHA (alama 40)

a) Andika maneno yanayoundwa kwa sauti zifuatazo: (alama 2)

i. Kipasuo ghuna cha midomo, chini kati, nazali ya ufizi, chini tandazwa

.....

ii. Irabu ya mbele juu, kizuiwa cha masine, kati chini

.....

b) Ainisha silabi katika neno : **wachangamshwavyo** (alama 1)

.....

.....

c) Tia shadda katika maneno yafuatayo ili kuonyesha maana iliyo mabanoni. (alama 1)

i. Mbuni (ndege)

.....

ii. Walakini (kasoro)

.....

d) Tunga sentensi mbili kudhihirisha matumizi ya kiimbo. (alama 2)

.....

.....

e) Bainisha majukumu ya kisarufi ya mofimu katika neno : **awaliacho** (alama 3)

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

f) Geuza katika wingi : (alama 1)

Askarijela aliulengeta ua kwa ubao alioninunulia kwa seremala huyu.

.....
.....

g) Tumia kivumishi cha nomino na kielezi cha namna kiigizi badala ya kivumishi na kielezi vilivyotumika mtawalia. (alama 2)

Msichana hodari alianguka chini.

.....

h) Geuza katika usemi halisi. (alama 2)

Baba aliwaambia watoto wale kuwa angewapeleka ziara kule Marekani mwakani.

.....
.....
.....

i) Tunga sentensi mbili kudhiuhirisha matumizi ya ritifaa. (alama 2)

.....
.....

j) Kanusha : (alama 1)

Mwanasiasa aliyekuja hapa jana ametujengea madarasa mawili makubwa.

.....
.....

k) Tambua ngeli za nomino hizi : (alama 2)

i. Udenda .....

ii. Mitume .....

l) Geuza katika wakati ujao hali endelevu. (alama 2)

Darasa hili lilifagiliwa na wanafunzi hawa.

.....
.....

m) Andika katika ukubwa. (alama 1)

Mwewe huyu alinyakua unyoya wa kuku.

.....

n) Ainisha vishazi katika sentensi ifuatayo. (alama 2)

Ikiwa unataka kumwua nyani, usimtazame sura.

.....
.....

o) Bainisha matumizi ya kiambishi 'na' katika sentensi ifuatayo : (alama 2)

Naomba tuungane na wale ambao wana magari ili kufaana.

.....
.....

p) Bainisha muundo wa kiima katika sentensi ifuatayo : (alama 1)

Waliofika jana asubuhi ni wengi sana.

.....

q) Onyesha shamirisho na chagizo katika sentensi ifuatayo : (alama 3)

Sagilu alimjengea nyumba ya msonge kwa matofali makubwa mekundu juzi.

.....
.....
.....
.....
.....
.....

r) Tunga sentensi **moja** kuonyesha majukumu ya kijalizo. (alama 1)

.....

s) Changanua sentensi ifuatayo kwa mstari. (alama 2)

Shule iliyokuwa na wanafunzi wenye bidii ilipata matokeo bora sana.

.....

.....

t) Andika sentensi ifuatayo upya bila kutumia kitenzi fanya. (alama 1)

Oscar alimfanya Tui kula chakula kile chote.

.....

u) Tambua aina za virai katika sentensi ifuatayo : (alama 2)

Mkulima hodari sana alikuwa shambani leo jioni.

.....

v) Tunga sentensi ili kutofautisha vitate **panda na banda**. (alama 1)

.....

.....

w) Masalkheri ni kwa aheri, makiwa ni kwa ..... na alamsiki ni kwa

..... (alama 1)

x) Tunasema robota la pamba, kicha cha funguo, bumba la ..... na bunda la

..... (alama 1)

y) Andika methali inayotumiwa kumweleza mtu ambaye mamlaka yamemlevya kuwa hivi karibuni

chuma chake kitakuwa motoni. (alama 1)

.....

